

Judyta Kabus

Interdyscyplinarność dyskursu

Językoznawstwo : współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze 5,
49-55

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Judyta Kabus

Interdyscyplinarność dyskursu

1. Dyskurs nowym elementem dociekań lingwistycznych

Pracując nad wyjaśnieniem etymologii słowa dyskurs sięgnęłam na początku swoich poszukiwań do słownika języka łacińskiego, w którym pod terminem *discursus* znalazłam wyjaśnienie: rozmowa, mowa, przemówienie. Takie definicje pojawiają się również w większości słowników języka polskiego. *Inny słownik języka polskiego* rozszerza nieco definicję dyskursu, dodając, że „dyskurs to dyskusja lub wypowiedź, w której jakiś poważny temat omawiany jest w sposób uporządkowany”¹. Za *Uniwersalnym słownikiem języka polskiego* można jeszcze dodać, że „dyskurs to wywód np. w dziele filozoficznym lub literackim, przeprowadzony na zasadzie ściśle logicznego wnioskowania”². W *Podręcznym słowniku terminów literackich* czytamy: „dyskurs to wypowiedź zrygoryzowana logicznie, operująca argumentacją, traktowana jako przeciwstawienie wypowiedzi, w której dominują elementy perswazyjne bądź ekspresyjne”³.

Analizując definicje słownikowe należy stwierdzić, że w zakresie języka polskiego określenie dyskurs w języku codziennym funkcjonuje jedynie jako synonim uporządkowanej wypowiedzi mówionej – nie pisanej. To tradycyjne rozumienie tego terminu nie jest jednak kompletne, bowiem sięgając do fachowej literatury nie sposób nie zauważyć wieloznaczności funkcjonowania tego pojęcia, zarówno pod względem jego treści jak i zakresu.

Dyskurs należy do pojęć niestabilnych, którego nie da się zatem jednoznacznie zdefiniować i przekazać. Jest terminem treściowo nieokreślonym, niedającym się sprowadzić oraz przyporządkować do istniejących pojęć.

¹ M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, t. 1, A–Ó, Warszawa 2000.

² Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, A–G, Warszawa 2003.

³ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska i in. (red.), *Podręczny słownik terminów literackich*, Warszawa 1998.

Nie jest więc ani językiem ani mową. Nie można go utożsamiać z komunikacją, ze spotkaniem interlokutorów. Nie jest dialogowaniem ani monologiem. I zdecydowanie łatwiej jest określić pole poza znaczeniem owego pojęcia, niż wyznaczyć jego produktywność⁴.

W ostatnich latach termin ten stał się bardzo popularnym tematem dociekań naukowców. Zainteresowanie językoznawstwa budziły coraz to większe, bardziej złożone jednostki (od głoski poprzez morfem i wyraz do zdania i tekstu), co doprowadziło do przejścia od statycznego ujęcia języka do dynamicznych koncepcji komunikacyjno-kulturowych⁵.

Praca nad analizą zjawiska dyskursu zyskała szeroką popularność w Ameryce i Europie. Początki tych badań sięgają lat sześćdziesiątych XX wieku. Głównym nurtem dociekań naukowców stał się niewątpliwie język mówiony. W pierwszym etapie prac nad dyskursem mogłoby się wydawać, iż badania europejskie stoją w opozycji do badań amerykańskich, ponieważ Europa wykazywała zainteresowanie głównie określaniem cech tekstów pisanych. W Ameryce zaś podstawą obserwacji był język używany przez ludzi w różnych kontekstach społecznych i kulturowych. Pojawiły się dziedziny w językoznawstwie, takie jak: lingwistyka tekstu, związana z tradycjami europejskimi i analiza dyskursu kojarzona z amerykańskimi naukowcami. Cechą wspólną obu tych dyscyplin było wyjście w badaniach lingwistycznych poza zdanie. Przemiany w myśleniu o zjawiskach językowych doprowadziły do ewolucji w lingwistyce tekstu i analizie dyskursu, likwidując autonomię obu tych dziedzin.

W latach 80. dochodzi do faktycznej niwelacji rozróżnienia między pojęciami: tekstowy, a dyskursywny. Odbiciem tego stanu rzeczy jest chociażby deklaracja umieszczenia badań nad tekstem pisany w ramach analizy dyskursu⁶.

Lingwiści coraz częściej zaczęli używać terminu „analiza dyskursu” na określenie analizy rozbudowanych aktów mowy i tekstów pisanych w relacji do ich kontekstów społecznych. Stanowiło to różnicę względem dominującego w lingwistyce badania abstrakcyjnych systemów językowych w oderwaniu od użycia języka, skupienia się na pojedynczych zdaniach oraz odwoływanie do przykładów częściej wymyślonych, niż zaobserwowanych⁷.

Analiza dyskursu definiuje język mówiony oraz pisany jako formę społecznego działania, któremu kształt nadaje dyskurs. Dyskurs wpływa poprzez używanie języka na życie społeczne. Ruth Wodak zaznacza w swoich badaniach, że „dyskurs jest sposobem nadawania znaczenia pewnemu, konkretnemu obszarowi życia społecznego, postrzeganego z określonej perspektywy”⁸. Mówi również, że poszczególne zachowania dyskursywne oddziałują na konkretne obszary życia społecznego i odwrotnie:

⁴ E. Dominiak, *Dyskurs Michela Foucaulta. Centrum i Tajemnica*, M. Czarnecki (red.), „Dialogi Polityczne. Polityka – Filozofia – Społeczeństwo – Prawo”, nr 3/4 lipiec, Toruń 2004, s. 43.

⁵ S. Gajda, *Współczesny polski dyskurs naukowy*, [w:] Gajda S. (red.), *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, Opole 1999, s. 9.

⁶ A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, s. 17.

⁷ A. Duszak, N. Fairclough (red.), *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 9.

⁸ R. Wodak, *Dyskurs polityczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*, [w:] Duszak A., Fairclough N. (red.), *Krytyczna analiza dyskursu...*, s. 185–213.

Zarówno sytuacje społeczne, struktura instytucjonalna itp. kształtują dyskurs, jak też zachowania dyskursywne mają wpływ na kształt dyskursywnych i niedyskursywnych działań politycznych i społecznych⁹.

Teun A. van Dijk stwierdza, że dyskurs nie powinien być rozumiany jako izolowana struktura tekstowa lub dialogowa, ale jako złożone zjawisko komunikacyjne, które obejmuje oprócz tekstu i struktury dialogowej, także kontekst społeczny, przedstawiający uczestników komunikacji, jak i proces tworzenia i odbierania komunikatu. Analiza dyskursu zostaje więc poszerzona o liczne czynniki i warunki przekazywania tekstów, tzn. uwarunkowania społeczne, ekonomiczne, instytucjonalne¹⁰.

Centralnym tematem filozoficznych rozważań wielkiego filozofa Michela Foucaulta był również dyskurs. Badał on różne warunki wyłaniania się dyskursów i ich nowe typy. Filozof ten szczególną uwagę poświęcał systemom ludzkich wypowiedzi, czyli tzw. dyskursom. Dyskurs według M. Foucaulta nie może być uznawany za logiczne zdanie, zdanie w sensie gramatycznym czy akt mowy. Dyskurs można utożsamić jedynie z kategorią wypowiedzi, która stanowi w pewnym sensie część większej całości, jaką jest właśnie dyskurs¹¹.

Fundamentem rozwijających się badań nad dyskursem w polskim językoznawstwie są prace Anny Duszak, która stwierdza, że widoczny jest brak kompleksowego opracowania problemów pragmatyki tekstowej, które dawałoby przegląd najnowszych badań w dziedzinie analizy dyskursu i które proponowałoby polskie normy tekstowe, i kulturowe w kontekście komunikacji międzykulturowej¹².

Ważnym dziełem naukowym na temat dyskursu jest książka Duszak *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, w której autorka poprzez badanie różnych definicji nazywa dyskurs wydarzeniem komunikacyjnym. Dyskurs pozwala według Duszak spojrzeć na tekst całościowo. Tekst zaczęto postrzegać jako formę zachowania społecznego i komunikacyjnego, przez co niezmiernie ważny jest tutaj cały kontekst użycia języka. Takie spojrzenie na tekst w kontekście, czyli dyskurs, ujawnia uzależnienie tego zjawiska od znaczeń społecznych i kulturowych. Kontekst ma olbrzymi wpływ na kształt dyskursu i odwrotnie. Zachodzi więc wzajemne oddziaływanie między rozmową, tekstem, uczestnikami rozmowy, ich celami i otoczeniem. Badanie abstrakcyjnych systemów językowych zostało wyparte przez rozpatrywanie języka „w użyciu”.

Również rozważania Janiny Labochoy nad zjawiskiem dyskursu mają wielkie znaczenie w obrębie polskiej teorii tekstu. Dyskurs rozumie ona jako „normę oraz strategię zastosowaną w procesie tworzenia tekstu i wypowiedzi”¹³. Labocha uważa, że podstawą tej strategii są „wzorce społeczne i kulturowe, składające się na tę normę, a jej efektem tekst lub wypowiedź o określonych cechach gatunkowych”¹⁴. Strategia to nic innego jak świadomie przyjęty plan działania, który stawia sobie za zadanie osiągnięcie konkretnych

⁹ Ibidem.

¹⁰ T. A. van Dijk, *Badania nad dyskursem*, [w:] Dijk van T. A. (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa 2001, s. 23.

¹¹ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, Warszawa 1977, s. 108.

¹² A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, s. 11.

¹³ J. Labocha, *Tekst, wypowiedź, dyskurs*, [w:] Gajda S., Bolowski M. (red.), *Styl a tekst*, Opole 1996, s. 51.

¹⁴ Ibidem, s. 53.

celów społecznych, psychologicznych, językowych lub innych. Dyskurs jest więc celowym działaniem człowieka zmierzającym do zaspokojenia określonych potrzeb, polegającym na systematycznym używaniu powtarzających się i wykształtowanych w obrębie jakiejś kultury typów wypowiedzi.

Idąc dalej, dyskurs obejmuje zarówno tekst jak i czynniki pozajęzykowe, które współwystępują podczas procesu wytwarzania dyskursu. Co ważne, dyskurs wywołuje także różnorodne emocje, zarówno pozytywne, jak i negatywne, co ma duże znaczenie dla kształtowania tożsamości etnicznej. Dyskurs obejmuje zarówno codzienną rozmowę, sposoby komunikacji w urzędach, artykuły prasowe jak i na przykład debaty parlamentarne. Dyskurs to – w największym skrócie – tekst w kontekście, a zatem nie tylko utrwalony system znaków, ale również społeczny kontekst jego powstania i rozpowszechniania¹⁵.

2. Interdyscyplinarność dyskursu

Naukowe podejście do języka doprowadziło do poruszenia w badaniach naukowych różnych obszarów ludzkiego poznania, których nie dało się przypisać jednej konkretnej dziedzinie. Rosły problemy z utrzymaniem dotychczasowych rozgraniczeń między dyscyplinami wiedzy. Pojawienie się pojęcia dyskursu dostarczyło dodatkowych dowodów na sztuczność podziału na nauki humanistyczne i społeczne oraz wydzielenia jakichkolwiek wąsko rozumianych dyscyplin wiedzy¹⁶.

Należy zgodzić się z praktyką poznawczą, jaką jest interdyscyplinarność, ponieważ rozpatrywanie zjawiska dyskursu tylko w obrębie badań lingwistycznych uniemożliwiłoby stworzenie jego pełnego obrazu. Tradycyjną dyscypliną zajmującą się analizowaniem dyskursu jest lingwistyka, w której rozważania nad funkcjonalnymi aspektami tekstów wyparły badania abstrakcyjnych systemów językowych. Zainteresowanie językiem w użyciu zaowocowało włączeniem do badań lingwistycznych czynników społecznych, kulturowych, psychologicznych i innych, w których rozwijał się język. Analiza dyskursu zaczęła poszerzać swój obszar dochodzeń naukowych, czerpiąc z doświadczenia różnych dyscyplin wiedzy. Rozpoczęła współpracę z różnymi działami nauk, nawiązując dialog interdyscyplinarny, celem którego stało się przesunięcie tradycyjnych granic obszarów badawczych. To przekraczanie granic między dyscyplinami umożliwiło spostrzeżenie problemów i zagadnień, których z jednorodnego punktu widzenia nie było widać. Interdyscyplinarność obejmuje różnorodność praktyk i relacji między dyscyplinami i jest immanentną cechą dociekań naukowych. Takie patrzyenie na problem z różnych perspektyw przynosi zazwyczaj interesujące wyniki.

Z analizy dyskursu wyrosła Krytyczna Analiza Dyskursu (dalej: KAD), którą można postrzegać „jako rodzinę różnych podejść krytycznych do skomplikowanej relacji między

¹⁵ L. M. Nijakowski, *Analiza dyskursu na temat mniejszości narodowych i etnicznych w polskich mediach*, www.racjonalista.pl [dostęp: 15.10.2010]; www.racjonalista.pl/kk.php/s,4820/q,Analiza.dyskursu.na.temat.mniejszości.narodowych.i.etnicznych.w.polskich.mediach.

¹⁶ A. Duszak, N. Fairclough, *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Universitas, Kraków 2008, s. 8.

językiem, czy dyskursem, a innymi elementami (momentami) procesów społecznych¹⁷. KAD nie wyklucza zjawisk społecznych w badaniach nad dyskursem i nie redukuje sfery społecznej do języka. Według KAD dyskurs jest inherentną częścią wszystkich procesów społecznych. Synergia nurtów lingwistycznych i teorii społecznych, spostrzeżona przez KAD, zrodziła przekonanie, że dotychczasowe analizy dyskursu były niekompletne i otworzyła drogę do interdyscyplinarnego podejścia w badaniach naukowych. Pojęcie dyskursu i prace prowadzone nad nim połączyły ze sobą wiele dziedzin świata nauki. Przedstawiciele różnych branż stosowali odmienne optyki badawcze, pracując nad poszerzeniem wiedzy dotyczącej dyskursu, co wprowadziło inny punkt widzenia zagadnienia.

Szczególną formą interdyscyplinarności są badania transdyscyplinarne.

Interdyscyplinarność obejmuje różnorodność praktyk i relacji między dyscyplinami – transdyscyplinarność natomiast, należąc w sensie ogólnym do interdyscyplinarności, postrzega teoretyczne i metodologiczne działania zaangażowanych dyscyplin (ściśle mówiąc, chodzi tu raczej o konkretne stanowiska i podejścia w ramach danej dyscypliny) jako coś, co w części wyłania się z transdyscyplinarnego badania i dialogu¹⁸.

Transdyscyplinarność rozumiem jako umieszczenie metod i praktyk jednej dyscypliny w drugiej, celem wyjaśnienia konkretnej kategorii, występującej w jednej dyscyplinie, poprzez zestawienie kategorii zastanych w innej.

Celem transdyscyplinarności jest nie tylko zbliżenie dwóch różnych dyscyplin i ich tradycji teoretyczno-analitycznych w nadziei uzyskania w ten sposób bogatszego spojrzenia na nową ideologię, ale także pokazanie, jak dialog między tymi dyscyplinami i ich tradycjami badawczymi, może prowadzić do ich rozwoju przez proces wewnętrznego przywłaszczania sobie logiki jednej dyscypliny przez drugą jako źródła jej własnego rozwoju¹⁹.

Jak już wspomniałam, analiza dyskursu obok tego, co językowe, zawiera rozmaite elementy pozajęzykowe, dlatego nie powinno się rozpatrywać tego problemu tylko w obrębie językoznawczym. Asumpt, do rozpatrywania dyskursu z punktu widzenia wielu odrębnych dyscyplin, dały prace Michela Foucaulta, który nie zajmował się uzusem językowym, a badał dyskurs w kontekście socjologii, nauk politycznych i nauk medycznych.

Odczuwalny jest również udział dyskursu w psychologii i psychiatrii, które badają ludzki umysł i jego procesy. Nie można oddzielić ludzkich zachowań językowych od skłonności do ich interpretacji w kategoriach tego, co dany rozmówca chciał za pomocą użycia języka przekazać i jaki cel osiągnąć. Badania prowadzone nad dyskursem byłyby niekompletne bez ujęcia w nich stosunku relacji ludzkiego umysłu do świata. Zjawisko dyskursu obecne jest również w ekonomii, filozofii czy politologii. Wszystkie te dyscypliny traktują o społeczeństwie, nie można ich zatem rozpatrywać nie poruszając tematu dyskursu. Uważam, że nie ma dziedziny naukowej, w której nie dałoby się dowieść użyteczności dyskursu. Dyskurs ukazuje przestrzeń interakcji międzyludzkich, jest zjawiskiem

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, s. 13.

¹⁹ Ibidem, s. 374.

bardzo szerokim, bogatym, dynamicznym i twórczym, jest również systemem wytworów aktualnych języka i żywo ujawnia problemy społeczne²⁰.

Interdyscyplinarność dyskursu scala wiele nauk, odrębność badawcza nie przyniosłaby rozwiązań, które pojawiły się dzięki szerokiemu zastosowaniu tradycji różnych dyscyplin. Analiza dyskursu jest dziedziną interdyscyplinarną obejmującą językoznawstwo, socjologię, psychologię, semiotykę i wiele innych nauk. Pozwala ona na obiektywne ukazanie, jakie znaczenie dla różnorodnych procesów społecznych ma tekst mówiony czy pisany. Język bowiem w tym ujęciu nie jest biernym narzędziem, ale aktywnym czynnikiem, wpływającym zarówno na osobę, która stara się przekazać pewne znaczenia, jak i na odbiorcę przekazywanego znaczenia²¹.

Bibliografia

- Bańko M. (red.), *Inny słownik języka polskiego*, t. 1, A–Ó, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Beaugrande de R., *Krytyczna analiza dyskursu a znaczenia „demokracji” w wielkim korpusie*, [w:] Duszak A., Fairclough N. (red.), *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2008.
- van Dijk T. A., *Badania nad dyskursem*, [w:] van Dijk T. A. (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, PWN, Warszawa 2001.
- Dominiak Ł., *Dyskurs Michela Foucaulta. Centrum i Tajemnica*, Czarnecki M. (red.), „Dialogi Polityczne. Polityka – Filozofia – Społeczeństwo – Prawo”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Wydział Humanistyczny, Toruń 2004.
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, A–G, PWN, Warszawa 2003.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe, PWN, Warszawa 1998.
- Duszak A., Fairclough N. (red.), *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Universitas, Kraków 2008.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977.
- Gajda S., *Współczesny polski dyskurs naukowy*, [w:] Gajda S. (red.), *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1999.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A. i in. (red.), *Podręczny słownik terminów literackich*, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1988.
- Korporowicz L., *Tworzenie sensu: język, kultura, komunikacja*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1993.

²⁰ R. de Beaugrande, *Krytyczna analiza dyskursu a znaczenia demokracji w wielkim korpusie*, [w:] Fairclough N., Duszak A., *Krytyczna analiza dyskursu, interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 107.

²¹ L. M. Nijakowski, *Analiza dyskursu na temat mniejszości narodowych...*

Labocha J., *Tekst, wypowiedź, dyskurs*, [w:] Gajda S., Bolowski M. (red.), *Styl a tekst: materiały międzynarodowej konferencji naukowej Opole 26–28.09.1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Instytut Filologii Polskiej, Opole 1996.

Internet

Nijakowski L. M., *Analiza dyskursu na temat mniejszości narodowych i etnicznych w polskich mediach*, www.racjonalista.pl [dostęp: 15.10.2010 r.].